

سیوطی و رساله ارزشمند وی پیرامون حقوق مؤلف

محمد عبدلی*

تقدیم به پیشگاه شادروان استاد ایرج افشار

درآمد:

جلال‌الدین سیوطی از بارزترین جلوه‌های حرکت دینی، علمی و ادبی در نیمه دوم سده نهم هجری به شمار می‌رود که در رشته‌های گوناگون علوم اسلامی از جمله تفسیر، حدیث، فقه، تاریخ، طبقات، نحو، زبان‌شناسی و ادبیات عرب دست به تألیف زده است. شاید وی را بتوان همانند ابن‌خلدون، از زمره نویسندگانی به شمار آورد که در زمینه چند دانش مختلف عقلی و نقلی تبحر داشته‌اند. سیوطی در طول حیات علمی خویش که از چهل و پنج سال نمی‌گذرد، توانست بیش از نهصد کتاب و رساله بنگارد. مشهورترین اثر وی که تاکنون بارها به چاپ رسیده است و در زمره پژوهش‌های قرآنی و منابع دانشگاهی به شمار می‌رود، کتاب الإقتان فی علوم القرآن است که خوشبختانه به زبان فارسی نیز برگردانده شده است. در میان رساله‌ها و آثار گوناگون سیوطی آنچه بیش از همه از لحاظ حقوقی دارای اهمیت است، رساله «الفارق بین المصنف و السارق» می‌باشد. در این رساله، از یکی از آسیب‌های جدی و رایج در جامعه علمی، با نام «سرقت ادبی» خبر داده شده است؛ که سیوطی از آن با واژگان «انتحال»، «إغارة»، «مسخ»، «غصب» و «نسخ» تعبیر می‌کند. وی این رساله را خطاب به فردی نگاشته که شماری از کارمایه‌های فکری او را چپاول کرده است و بدین‌سان خواسته نام و نشانی برای خود فراهم آورد. جستار، حاضر ضمن اشاره‌ای گذرا به زندگانی جلال‌الدین سیوطی، به نسخه‌شناسی توصیفی این

رساله ارزشمند می‌پردازد، و بر آن است تا دورنمایی از محتوای این رساله و ابعاد حقوقی آنها را به پیشگاه خوانندگان عرضه نماید. امیدمندم این نوشتار، بتواند پژوهشگران را در دستیابی به یکی از مآخذ اصلی در زمینه حقوق مؤلف، یاری رساند.

گزارشی کوتاه از شرح حال سیوطی

حافظ ابوالفضل جلال‌الدین عبدالرحمن بن ابوبکر سیوطی، به سال ۸۴۹ هـ در قاهره به دنیا آمد.^۱ در کودکی پدر خود را از دست داد و قبل از اتمام ۸ سالگی قرآن را از بر نمود. سپس تحصیلات خود را در قاهره آغاز کرد و برای دانش‌اندوزی به حجاز، شام و هند مسافرت نمود و در محضر اساتید مشهور آن دوران به فراگیری دانش‌های عقلی و نقلی پرداخت. سیوطی در کتاب التحدث بنعمة الله، زیست‌نامه و فهرست کاملی از اساتید و مشایخ و نیز تألیفات خود را به دست داده است.^۲

تاریخ‌نگاران، شمار اساتید سیوطی را یکصد و پنجاه نفر ثبت کرده‌اند؛^۳ مشهورترین اساتید وی، محی‌الدین کافجی (د. ۸۷۹ ق) است که سیوطی چهل سال از عمر خویش را در محضر وی سپری نموده است. شرف‌الدین مناوی (د. ۸۷۱ ق)، تقی‌الدین الشمنی الحنفی (۸۷۲ ق) از اساتید وی در فقه، حدیث و علوم قرآنی به شمار می‌روند. سیوطی، خود را مجتهد معرفی می‌کند و همواره مرتبه علمی خویش را می‌ستاید و به چیرگی و تبحر خود در دانش‌های فقه، حدیث، علوم قرآن، تاریخ، منطق، جدل و حساب می‌بالد. البته همزمان اشاره می‌کند که این ستایش از باب نعمت‌شماری پروردگار است و نه از جهت

* کارشناس ارشد رشته فقه شافعی دانشکده الهیات دانشگاه تهران / Abdolim74@yahoo.com

۱. سیوطی، حسن المحاضرة، ج ۱، ص ۳۳۶. ۲. زرکلی؛ الاعلام، ج ۴، ص ۷۱؛ کحالة، معجم المؤلفین، ج ۵، ص ۱۲۸. ۳. سیوطی، منبع پیشین، ج ۱، ص ۳۳۹.

گفته شاگردانش، وی در نوشتن بسیار سریع و چیره دست بود طوری که روزانه ۷۵ برگ می نگاشته است.^۷ ابتکار تدوین، تألیف و گردآوری سیوطی تا اندازه‌ای بود که تاریخ نگاران، وی را یکی از پرکارترین نویسندگان سده نهم هجری بر شمرده‌اند. افزون بر این، سیوطی از اندک نویسندگانی است که به فهرست نمودن آثار و تألیفاتش اهتمام ورزیده است؛ فزونی نگاشته‌ها از یک سو، و توجه و ارزش گذاری بیش از حد سیوطی به نوشته‌هایش از سوی دیگر، وی را بر آن داشت تا رساله‌ای با نام رساله فی فهرست مؤلفاتی بنگارد.^۸

حاجی خلیفه شمار نوشته‌های او را نزدیک ۵۷۶ اثر معرفی می کند. کارل بروکلمان نیز سیاهه بلندی از نوشته‌های سیوطی به همراه مکان بازیابی آنها، به دست داده، هر چند بروکلمان در دسترسی به برخی از فهرست‌ها ناکام مانده و لذا پاره‌ای از عناوین، به صورت ناتمام ثبت شده‌اند.

با چشم‌پوشی از اختلافاتی که در تعداد نوشته‌های سیوطی در میان تاریخ نگاران و کتاب شناسان وجود دارد، آخرین آمار از شماره نوشته‌های وی، ۱۱۹۴ عنوان کتاب و رساله است که در این میان، ۳۳۱ عنوان چاپ و منتشر شده و ۴۳۱ عنوان به صورت دست‌نوشته باقی مانده‌اند، و نزدیک ۴۳۲ اثر هم از بین رفته یا هنوز از مکان نگهداری آنها اطلاعی در دست نیست.^۹ این دانشمند پرکار، سرانجام به سال ۹۱۱هـ. در قاهره درگذشت و در «اسیوط» در جوار قبر پدرش مدفون گردید.^{۱۰}

پویش تاریخی سرقت ادبی و سبب تألیف رساله

«الفارق بین المصنف و السارق»

یکی از مسائلی که پیشینیان از دیرباز بدان می پرداخته‌اند، رعایت امانت علمی بوده است. این نگرانی افزون بر کتاب‌های حدیثی، در کتاب‌های تاریخ و ادبیات هم دیده می شد. یکی از نموده‌های این امانت علمی بیرون کشیدن متن‌ها یا نسبت دادن گفته‌ای به گوینده با عبارت «قال فلان»، و آوردن منبع و سرچشمه مورد اعتماد بود که در پایان نقل قول‌ها با عباراتی

مرتبه علمی جلال الدین سیوطی و تبحر او در علوم متعدد باعث شد تا دو تن از مشهورترین شاگردان او، به تک‌نگاری درباره آثار و احوال وی پردازند؛ عبدالقادر الشاذلی (د. ۹۳۵ق) در کتاب بهجة العابدین فی ترجمة جلال الدین که دستنویس آن در کتابخانه چستربیتی دوبلن به شماره ۴۴۳۶ نگهداری می شود، و محمد بن علی بن احمد الداودی المالکی (د. ۹۴۵ق) در کتاب ترجمة السیوطی به گزارش احوال و آثار استاد خود پرداخته‌اند.

سیوطی در ۸۷۲ هـ برای نخستین بار در مدرسه شیخونیه به تدریس پرداخت و شاگردانی چون شمس الدین ابن طولون (د. ۹۵۳ق)، شمس الدین داودی (د. ۹۴۵ق) و ابن ایاس (د. ۹۳۰ق) را تربیت نمود.

سپس به سال ۸۹۱ هـ سرپرستی خانقاه بیبرسیه را که محل اجتماع عالمان صوفی مسلک بود عهده دار شد. در همین زمان بود که اختلافات سیوطی با گروه صوفیان شدت گرفت و عده‌ای سخت به مخالفت با او برخاستند.

احمد بن محمد قسطلانی، شمس جویری و شمس الدین سخاوی که سیوطی را به سرقت پاره‌ای کتاب‌هایش متهم کرده بود، از مخالفین سرسخت وی به شمار می آمدند. سیوطی، در مقابل این حملات باز ننشست و در مقام دفاع، بیشتر به سرشت شعری خود متوسل می شد و مقامه‌ای می سرود؛ از همین روی، در پاسخ به اتهامات سخاوی، مقامه «الکاوی فی الرد علی السخاوی» را نگاشت. بدین سان، تنش سیوطی با این دسته، باعث شد که وی از تدریس و فتوا دادن کناره‌گیری کند، و در کنج خانه‌ای بر کرانه رود نیل، کوشش‌های علمی خود را دنبال نماید. به همین مناسبت نیز رساله التنفیس فی الاعتذار عن ترک الإفتاء و التدریس را نگاشت.^۵

آغاز حیات علمی سیوطی

سیوطی، تألیف و نگارش را از ۱۷ سالگی آغاز نموده است.^۶ به

۴. همو، همان، ج ۱، ص ۳۳۸.

۵. برای آگاهی از اتهام‌ها و دفاعیه‌های سیوطی نک: درویش، عدنان، اتهام جلال السیوطی بین التبرئة و الإدانة، مجلة التراث العربی بدمشق، سال سیزدهم، شماره ۵۱، ۱۹۹۳م.

۶. سیوطی، التحدث بنعمة الله، ج ۱، ص ۳۲۸؛ سیوطی، حسن المحاضرة، ج ۱، ص ۳۳۸.

۷. العکری، شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، ج ۸، ص ۵۳.

۸. این رساله که با نام‌های «معجم مؤلفاتی» و «رساله فهرست مؤلفاتی» نیز ثبت شده، تاکنون به صورت خطی باقی مانده است و دست‌نگاشتی از آن در کتابخانه الأزهر به شماره ۳۱۰۱۸۶ در ۵ برگ نگهداری می شود، که تصحیح و ترجمه آن زیر نام کتابشناسی آثار سیوطی به روایت خود او توسط نگارنده در دست انجام است.

۹. منبع پیشین، صص ۳۱۲-۳۱۳. ۱۰. إیاد الطباع، الإمام الحافظ جلال الدین السیوطی، ص ۴۴.

چون «انتهی قول فلان» یا «انتهی کلام فلان» ذکر می‌شد. با این همه، گروهی با هدف یافتن نام و چهره فرهنگی برای خود، نوشته‌های دیگران را رونویسی کرده‌اند و کارمایه‌های علمی و فکری نویسندگان مشهور را به خود نسبت داده‌اند و به دیگر سخن، نوشته‌های علمی آنان را چپاول کرده‌اند.

سوگمندان، در شمار دیگری از گردآیه‌های علوم نقلی و عقلی نویسندگان بسیاری امانتداری نکرده‌اند، چنان که کتاب، ابیات، الفاظ و آثار فکری دیگری را بدون در نظر گرفتن ضوابط نقل قول، به نام خود آورده‌اند. از این دست، سرقت‌های ادبی بسیار شده و پیش از سیوطی هم، در کتاب‌های الإبانة عن سرقات المتنبی نوشته عمیدی (د. ۴۳۳ق) و الحجة فی سرقات ابن الحجة (د. ۸۵۹ق) نیز ذکر کرده و از این پدیده به عنوان سرقت و انتحال نام برده شده است.

در سده نهم هجری، شماری از نوشته‌های سیوطی به دست دیگران رونویسی و سرقت شده بود؛ تاریخ‌نگاران، فردی که سیوطی وی را به سرقت آثارش متهم می‌کند، شهاب‌الدین قسطلانی (د. ۹۲۳ق) معرفی کرده‌اند؛ و لذا سیوطی در باب اختلافاتش با قسطلانی، رساله «الفارق بین المصنف و السارق» را نگاشت. حاجی خلیفه هم، سبب تألیف این رساله را سرقت یکی از کتاب‌های سیوطی با نام «أمودج اللیب فی خصائص الحیب ذکر نموده است»^{۱۱}.

چنان که پیش تر گفته شد، این پدیده، در عصر سیوطی مسأله‌ای نوپدید نبوده، بلکه پیش تر نیز، بسیاری از نام‌آوران حوزه تمدن اسلام، از چنین آسیب پوشیده‌ای نالیده‌اند. گویا نخستین کسی که از دزدی ادبی در شعر گذشتگان سخن به میان آورده است، ابن سلام است در طبقات فحول الشعراء که هزار سال پیش به هنگام نقد و بررسی دریافت که پاره‌ای از شعرها را به دیگران بسته‌اند.^{۱۲} مسعودی، از تاریخ‌نگاران سده چهارم هجری نیز از تحریف و دزدی نگاشته‌هایش به دست دیگران هشدار می‌دهد.^{۱۳} ابن حجر عسقلانی هم، فهرستی بلند از کتاب‌هایی که محتوای آنها به دست دیگران سرقت

شده، ذکر نموده است؛ از جمله محتوای الأحكام السلطانیة اثر ابویعلی را همان کتاب الأحكام السلطانیة ماوردی می‌داند.^{۱۴}

دورنمایی از محتوای این رساله

محور اصلی این رساله، شکواییه و گلایه سیوطی از فردی است که چهار کتاب از آثار سیوطی را سرقت نموده و به خود نسبت داده است؛ عنوان این کتاب‌ها به ترتیب زیر گزارش شده است:

نخست: المعجزات، که به گفته سیوطی، تمامی عبارات و محتوای آن سرقت شده است؛ وی، بیست سال از عمر خود را صرف گردآوری این کتاب نموده است.^{۱۵}

دوم: أمودج اللیب فی خصائص الحیب، بویژه مطالب مربوط به «اوصاف پیامبر و امتش»، که سیوطی متن سرقت شده را با متن خودش مقابله نموده و لذا گزارش کرده که سطر به سطر رونویسی شده است.^{۱۶}

سوم: طی اللسان فی ذم الطیلسان؛ سیوطی ادعا می‌کند که محتوای این کتاب واژه‌به‌واژه دزدیده شده است.

چهارم: مسالك الحنفاء فی والدی المصطفی، که بخش‌هایی از آن به سرقت رفته است.

سیوطی در رساله خود نامی از فرد سارق نمی‌برد و از آنجایی که این فرد یکی از مشاهیر آن زمان بوده است، از روی عمد، اسم وی را ذکر نمی‌کند — گویا وی را نمی‌شناسد؛^{۱۷} تنها بیان می‌کند که او مردی صوفی از اهالی ماوراءالنهر است^{۱۸} که با زمامداران حکومت ارتباط دارد و به واسطه آنان، کتاب‌های سیوطی را امانت گرفته و چهار اثر وی را رونویسی کرده است. به نظر سیوطی، ناآگاهی این فرد از آداب و شروط نویسندگان، و نیز تکیه کردن بر جای بزرگان وی را به چنین دردمندی گرفتار ساخته است.^{۱۹} برخی از تاریخ‌نگاران، این فرد را شهاب‌الدین قسطلانی (د. ۹۲۳ق) معرفی کرده‌اند. هنگامی که او از نوشتن رساله «الفارق» باخبر شد، درصدد عذرخواهی از سیوطی برآمد و لذا پابرهنه به در خانه او رفت و به سیوطی گفت: «پا برهنه نزد تو آمده‌ام تا خاطر ت نسبت به

۱۱. حاجی خلیفه، کشف الظنون، ج ۱، صص ۷۰۶-۷۰۵.
۱۲. طبانه، السرقات الادبیة، صص ۶۲-۵۲.
۱۳. مسعودی، مروج الذهب و معادن الجواهر، ج ۱، ص ۲۷.
۱۴. سخاوی، الضوء اللامع، ج ۴، ص ۱۲۳.
۱۵. سیوطی، الفارق بین المصنف و السارق، ص ۳۳.
۱۶. همو، منبع پیشین، ص ۳۴.
۱۷. السامرائی، قاسم، «الفارق بین المصنف و السارق للسیوطی»، مجله عالم الکتب، مجلد دوم، شماره چهارم، ۱۴۰۲ق، ص ۷۴۴.
۱۸. سیوطی، الفارق بین المصنف و السارق، ص ۴۶.
۱۹. همو، منبع پیشین، ص ۳۴.

من آسوده گردد. سیوطی در پاسخ گفت: خاطر من از تو آسوده گردید و در خانه را بر او باز نکرد و با او ملاقات ننمود.^{۲۰}

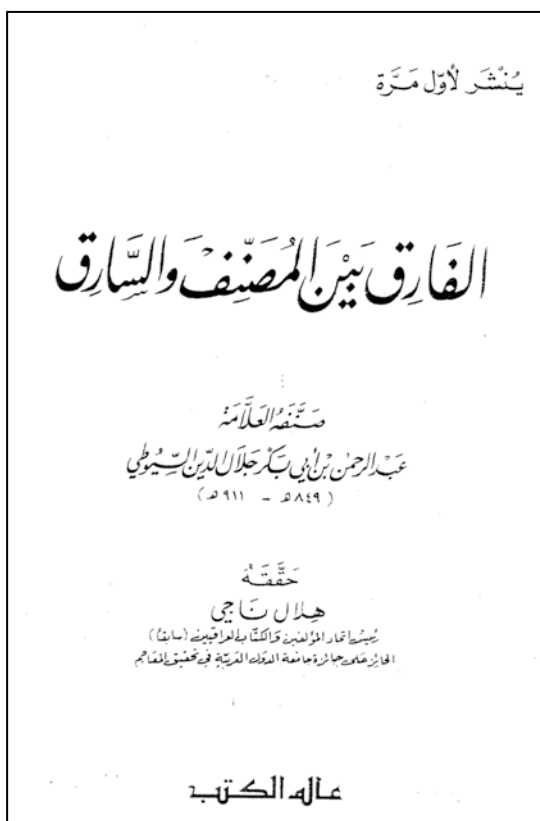
سیوطی، سارق را سخت نکوهش می‌کند و در عین حال، در محضر نقد، شرط ادب نگه می‌دارد و بدون هیچ‌گونه ناسزاگویی، به خرده‌گیری و اعتراض از وی می‌پردازد؛ سپس حدیثی را از پیامبر اکرم (ص) نقل می‌کند که «تناصرحوا فی العلم فإن خيانة أحدكم فی علمه كخيانته فی ماله» [یکدیگر در علم و در باره علم سفارش کنید که خیانت یکی از شما به علم و دانش همانند خیانت به اموال است].^{۲۱} سیوطی در ادامه به یکی از مهم‌ترین اصول نوشتن، یعنی (استناد و ارجاع دادن) اشاره کرده و این سخن بزرگان را یادآور می‌شود که «بركة العلم عزوه الی قائله» [رویش و فرخندگی دانش به برگرداندن آن به گوینده‌اش می‌باشد].^{۲۲}

همچنین از نویسندگان و اندیشه‌ورزان زمان خود می‌خواهد تا این سخن را پیوسته آویزه گوش قرار دهند و از امانت دادن کتاب به این‌گونه افراد خودداری کنند، مبدا که آثارشان به سان کتاب‌های سیوطی در معرض شیخون و سرقت ادبی قرار گیرد!^{۲۳} و وظیفه کسانی که متوجه این سرقت‌ها می‌شوند، بر ملا کردن آنهاست تا هم دیگران از آن اطلاع پیدا کنند و هم کسانی که قصد سرقت ادبی دارند شاید از آن منصرف شوند. او مجازات چنین افرادی را بسان کسی که اموال دیگران را سرقت می‌کند، قطع دست بیان می‌کند، افزون بر این باید سوگند نیز بخورد که دوباره مرتکب چنین جرمی نشود.^{۲۴}

جلال‌الدین سیوطی در رساله الفارق بین المصنف و السارق از پدیده سرقت ادبی در میان مؤلفان سده‌های قبل از خود، خبر می‌دهد. و به بیان انواع نگارش و روش‌های نوشتن کتاب می‌پردازد. به نظر سیوطی، سرقت ادبی زمانی صورت می‌گیرد که نویسنده‌ای، نوشته دیگری را بدون ارجاع و استناد به نویسنده اصلی نقل کند و تمامی گفته‌ها و نوشته‌های او را به خود نسبت دهد. از این رو، در این رساله، سیوطی درباره اهمیت امانتداری علمی و این که جرم سرقت حقوق معنوی

همانند جرم سرقت اشیای مادی است، مثال‌های فراوانی را ذکر کرده و از جمله داستانی را بازگو می‌کند بدین مضمون که، نجم‌الدین یحیی بن اسرائیل قصیده‌ای را از مذهب‌الدین الخیمی سرقت کرده بود، سرانجام اختلاف خود را نزد شیخ عمر بن الفارض بردند، شیخ برای نجم‌الدین حکم سرقت صادر کرد.

نسخه‌شناسی رساله «الفارق بین المصنف و السارق»

سیوطی در فهرست مؤلفاتی نام این رساله را ذکر کرده است؛^{۲۵} آن‌گاه، شاذلی و داودی در تک‌نگاری خود پیرامون سیوطی، نام رساله «الفارق بین المصنف و السارق» را آورده‌اند. حاجی خلیفه، اسماعیل پاشا، و الیان سرکیس هم عنوان این رساله را در شمار نوشته‌های سیوطی ثبت کرده‌اند.^{۲۶}

۲۰. کتانی، فهرس الفهراس، ص ۹۶۹؛ العکری؛ شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، ج ۱، صص ۱۲۳-۱۲۲.
۲۱. اصل این حدیث از ابن عباس بوده و اینچنین روایت شده است: «تناصرحوا فی العلم و لا یکتب بعضکم بعضاً فان خيانة فی العلم اشد من خيانة المال»؛ [یکدیگر را به علم سفارش کنید و دانش را از هم کتمان نکنید؛ زیرا خیانت در علم شدیدتر از خیانت در مال است.] (سیوطی، الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۱۳۳)
۲۲. سیوطی، منبع پیشین، ص ۳۴. ۲۳. همو، همان، ص ۵۰.
۲۴. السامرائی، قاسم، «الفارق بین المصنف و السارق للسیوطی»، مجله عالم الکتب، مجلد دوم، شماره چهارم، ۱۴۰۲ ق، ص ۷۴۴.
۲۵. سیوطی، رساله فی فهرست مؤلفاتی، نسخه خطی کتابخانه الأزهر، برگ ۹.
۲۶. حاجی خلیفه، کشف الظنون، ج ۲، ص ۱۲۱۵ پاشا بغدادی؛ هدیه العارفین، ج ۱، ص ۲۸۴. سرکیس، معجم المطبوعات العربیة، ج ۱، ص ۱۰۷۹.

نگهداری می‌شود که نسخه عکسی آن، در کتابخانه شخصی نگارنده وجود دارد.

آغاز نسخه:

همان متن پیشین.

انجام نسخه:

وعلى ذلك إن تاب هذا الرجل من الخيانة، قبلناه، وإن ردّ الأمانة إلى أهلها، أهلنا، وإن عاد وطلب من كتبنا شيئاً على أن يُراعى هذا الشرط، أنلناه، وإن خفى عليه شئٌ كما خبط فى نقل كثير من كلامنا، فهمنا و دللناه، و أوضحنا له ما غلط فى نقله من كتبنا و فصلناه. و إن أصرّ على خيانتته، و استمر على جنائته، نزلناه و سفلناه، و أبقيناها على خطئه و جهلناه، و عددناه فى زمرة الخائنين، و كتبنا على قفاه: (وإن الله لا يهدى كيد الخائنين) آخر المقامة و صلى الله على الشفيح فى الأمة الى دار المقامة سيدنا و مولانا محمود و على آله و صحبه أدام الله عليه و عليهم من صلاته و سلامه بخير كلها كاتبها الفقير عبدالقادر بن عبدالرحمن الصديقى سبط آل الحسن غفر الله له ما ظهر و ما بطن و ختم بالحسنى أعماله و ضعف بالخيرات أماله [؟] فى خامس من شوال سنة ١٠٤٤.

نسخه دیگری از آن در خزانه «الملکیه» رباط، ضمن مجموعه‌ای به شماره ١٤٢٣ یافت می‌شود؛ که نسخه عکسی آن هم در «مرکز الوثائق و المخطوطات بجامعة الأردنية» به شماره ٦٢٢ محفوظ است.

این مجموعه در ٢٦١ صفحه واقع شده و سراسر آن با خط مغربی نگاشته و هر صفحه آن از ٢٢ سطر تشکیل شده است که رساله حاضر در فصل بیست و سوم آن قرار دارد.^{٢٩} در «خزانه عمومی» رباط هم نسخه‌ای از آن یافت می‌شود که در لابه‌لای صفحات ١٩٠ تا ٢٠٤ مجموعه‌ای به شماره ٣٤٤١ قرار گرفته است. نوع خط آن مغربی بوده و در هر صفحه ٢٤ سطر جای گرفته است.^{٣٠}

نسخه مغشوشی از همین رساله، در مجموعه نسخه‌های خطی لیدن، به شماره (Cod. Or. 2734) یافت می‌شود که پُر از تصحیفات و غلط‌های نگارشی است.^{٣١}

قدیمی‌ترین نسخه‌ای که از نظر زمانی پیوند نزدیکی با عصر مؤلف دارد، متعلق به ٩٣٨ هـ است که به خط «عباد محمد صفی‌الدین الحکوی الحنفی» کتابت شده و ضمن مجموعه‌ای خطی در خزانه اسکوریال به شماره ٥٦٤ نگهداری می‌شود. این مجموعه که از ٣٠٥ برگ تشکیل شده است، از صفحه ١٧١ تا ١٨٣ آن را رساله «الفارق بین المصنف و السارق» دربر گرفته است. این رساله به خط نسخ نگاشته شده و در هر صفحه ٢٣ سطر، که تعداد کلمات در هر سطر ٦ کلمه است قرار دارد.^{٢٧}

نسخه‌ای از این رساله، زیر نام «رسالة فى سرقة كتب المؤلفين» در کتابخانه عمومی اوقاف بغداد، ضمن مجموعه ٩٧/٤ وجود دارد که به سال ٩٧١ هـ کتابت شده است. این نسخه در ٨ برگ به ابعاد ١٤×٢١ نگهداری می‌شود.^{٢٨}

آغاز نسخه:

«إن الله يأمرکم أن تودّوا الأمانات الى أهلها»، هل أتاک حديث الطارق؟ و ما أدراک ما الطارق؟ الخائن السارق، و المائن المارق. الذى توسل الينا بأبناء الحنفاء و توصل الينا بأبناء الخلفاء فأوسعناه بشراً فقبله بجفا و عاملنا بغدر إذ عاملنا بوفاء و تطفل علينا فى الموائد، فأنعمنا له بشئ مما لدينا من الفوائد، و أدنا لطلبتنا أن يسمحوا له بإعارة مصنفاتنا الدرر الفرائد.

انجام نسخه:

وعلى ذلك إن تاب هذا الرجل من الخيانة، قبلناه، وإن ردّ الأمانة إلى أهلها، أهلنا، وإن عاد وطلب من كتبنا شيئاً على أن يُراعى هذا الشرط، أنلناه، وإن خفى عليه شئٌ كما خبط فى نقل كثير من كلامنا، فهمنا و دللناه، و أوضحنا له ما غلط فى نقله من كتبنا و فصلناه. و إن أصرّ على خيانتته، و استمر على جنائته، نزلناه و سفلناه، و أبقيناها على خطئه و جهلناه، و عددناه فى زمرة الخائنين، و كتبنا على قفاه: (وإن الله لا يهدى كيد الخائنين) تمت والحمد لله رب العالمين فى ٥ محرم ٩٧١ [ق]. نسخه دیگر این رساله که به خط عبدالقادر بن عبدالرحمن الصديقى سبط آل الحسن نوشته شده، متعلق به سده دهم می‌باشد و در کتابخانه آزهريه به شماره ٣٣٢٠٦٨ در ٨ برگ

27. Second, *Les Manuscrits Arabes De L'Escurial*, v.1, p 388.

٢٨. الجبوری، فهرس المخطوطات العربية فى مكتبة الأوقاف العامة فى بغداد، ج٤، ص ٣١٠.

٢٩. عنان، فهرس الخزانه الملكية، ص ٥٠٤. ٣٠. علوش، فهرس المخطوطات العربية فى الخزانه العامة برباط الفتح، ص ٢٤٢.

٣١. برای آگاهی از متن نسخه لیدن و نقد و توصیف آن، نک: السامرائی، قاسم، «الفارق بین المصنف و السارق للسيوطی»، مجله عالم الکتب: مجلد دوم، شماره چهارم، ١٤٠٢ق، صص ٧٥٢-٧٤١.

آغاز نسخه:

«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَوَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا، هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الطَّارِقِ؟ وَ مَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ؟ الخائن السارق، و الابن المارق الذي نؤمله اليها بأبناء الخلفاء، فأوسعناه برا فقابله بجفا و عاملنا بغدر إذ عاملناه بوفاء و تطفل علينا في الموائد، فأنعما له بشيء مما اليها من الفوائد وأذنا لطلبتنا أن يسمحوا له بإعارة مصنفاتنا الدرر الفرائد».

انجام نسخه:

و مع ذلك إن تاب هذا الرجل من الخيانة قبلناه، وإن ردّ الأمانة إلى أهلها، أهلناه و إن عاد و طلب من كتبنا شيئاً على أن يُراعى هذا الشرط المعتمد، أئلهنا و إن خفي عليه شيء كما خبط في نقل كثير من كلامنا، فهمناه و دللناه، و أوضحنا له ما غلط في نقله من كتبنا و فصلناه و إن أصرّ على خيانته، و استمر على جنائته، نزلناه و سفّلناه، و أبقيناه على خطئه و جهلناه، و عددناه في زمرة الخائنين، و كتبنا على قفاه: (وإنّ الله لا يهدي كيد الخائنين) و الله أعلم بالصواب و اليه المرجع و المآب، تمت بحمد الله و صلى الله على سيدنا محمد و آله.

همچنین، خان بابا مشار، مشخصات نسخه‌هایی از این رساله را در فهرست خود آورده است، که یکی از آنها در دارالکتب الوطنية در تونس به شماره ۱۶۱۱ و دیگری در مرکز الملك فيصل للبحوث و الدراسات الاسلامية به شماره ۲۷۳۳- ف نگهداری می‌شود.^{۳۳}

بررسی نسخه‌های چاپی رساله

«الفارق بين المصنف و السارق»

متن اصلی رساله «الفارق بين المصنف و السارق» برای نخستین بار، بدون شرح و حواشی، به سال ۱۳۲۰ هـ در حیدرآباد دکن توسط «المطبعة النظامية» چاپ و منتشر گردید.^{۳۳} سپس، سال ۱۴۰۹ هجری، مقامه‌هایی را که سیوطی نوشته بود در کتابی با نام «شرح مقامات جلال‌الدین السیوطی» به کوشش سمیر محمود الدروبی توسط مؤسسه «الرساله» در بیروت چاپ و منتشر شد. استاد الدروبی، صفحات ۸۱۸ تا ۸۵۵ کتاب مذکور را به رساله «الفارق بين المصنف و السارق» اختصاص داده و این رساله را بر اساس مقایسه چند نسخه مختلف که بدان‌ها دسترسی داشته، تصحیح کرده است؛ با این همه، نباید از

نظر دور داشت که تعلیقات و حواشی سمیر الدروبی، تنها بر جنبه‌های ادبی متن محدود گشته و ابعاد تاریخی، فقهی و حقوقی آن ناگفته مانده است.

سال ۱۴۱۰ ق به کوشش علی حسن الحلبي، در ریاض توسط انتشارات دارالهجرة به چاپ رسیده است. استاد حلبي، در تصحیح خود کوشیده مآخذ احادیث به کاررفته در این رساله را بازیابی نماید و لذا تنها بر سندپژوهی احادیث بسنده نموده است. سال ۱۴۱۹ هـ به کوشش هلال ناجی توسط «عالم الکتب» در قاهره چاپ و منتشر شد؛ گرچه تلاش مصحح، شایسته تقدیر است و نسبت به چاپ‌های قبلی، دارای حواشی و پانوشته‌های فراوانی است، ولی از جهاتی بدان انتقاد وارد است؛ چه، محقق از یک سو، تنها بر نسخه کتابخانه عمومی اوقاف بغداد اعتماد ورزیده و از سوی دیگر، تلاش محقق در نوشتن پانوشته‌ها تنها بر آوردن ارجاع نقل قول‌ها، شماره آیات و سندپژوهی احادیث بوده، و متأسفانه از جنبه‌های فقهی و حقوقی این رساله سخنی به میان نیامده است.

فرجام سخن این که شناخت بهتر ریشه و پیشینه «حقوق مالکیت معنوی» در پی گام‌هایی انجام خواهد گرفت که در راستای کشف و شناسایی میراث اندیشه‌وران مسلمان در گستره تمدن اسلامی برداشته شود. خوشبختانه، نسخه‌های مختلف رساله‌های حاضر نیز که موضوع اصلی آن حقوق مالکیت فکری و معنوی است در دسترس می‌باشد. از این رو، شایسته است تا از جنبه‌های فقهی و حقوقی نیز بدان پرداخته شود و در واقع، تصحیح این گونه آثار بیش از هر چیز باید تصحیح تحلیلی باشد تا تصحیح صرف. در همین راستا، نگارنده، ترجمه و تصحیح این رساله را با تأکید بر مسائل حقوقی، در دست اتمام دارد؛ امیدمندم که به عنوان یکی از مآخذ اصلی پژوهش‌های حقوق مالکیت معنوی، مورد استفاده همگان قرار گیرد.

منابع:

- آذری، کیوان (۲۲ تیر ۱۳۶۰ ش)، «حقوق معنوی پدیدآورنده اثر»، نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۲۲، ص ۷.

۳۲. مشار، فهرست کتاب‌های چاپی فارسی، ج ۲، ص ۲۵۲. ۳۳. بیان سرکیس، معجم المطبوعات العربية، ج ۱، ص ۱۰۷۹.

- اللامع لأهل القرن التاسع، بيروت: دارالجيل.
- سيوطي، جلال الدين (١٩٥٤م)، الجامع الصغير في احاديث البشير النذير، مصر: مطبعة الباي الحلبى و شركاء.
- _____، (١٩٦٧م)، حسن المحاضرة في تاريخ مصر و القاهرة، تحقيق: محمد ابوالفضل ابراهيم، قاهره: داراحياء الكتب العربية.
- _____، (١٩٧٢م)، التحدث بنعمة الله، تحقيق: اليزيث مارى سارتين، قاهره: المطبعة العربية.
- طبانة، بدوى (١٩٧٤م)، السرقات الادبية: دراسة في ابتكار الأعمال الادبية و تقليدها، بيروت: دارالثقافة.
- علوش، ورجراجى (١٩٥٤م)، فهرس المخطوطات العربية فى الخزانة العامة برباط الفتح، مغرب: بى نا.
- عنان، محمد عبدالله (١٤٠٠ق)، فهرس الخزانة الملكية، رباط: بى نا.
- قره بلوط، على الرضا و طوران، احمد (بى تا). معجم التاريخ التراث الإسلامى فى مكتبات العالم (المخطوطات و المطبوعات)، تركيه: دارالعقبة.
- كحالة، عمررضا (بى تا). معجم المؤلفين: تراجم مصنفى الكتب العربية، بيروت: دار إحياء التراث العربى.
- الكتانى، عبدالحى بن عبدالكبير (١٤٠٢ق)، فهرس الفهارس و الأثبات و معجم المعاجم و المشيخات و المسلسلات، بيروت: دارالغرب الاسلامى.
- مسعودى، ابوالحسن على بن الحسين (١٩٦٥م)، مروج الذهب و معادن الجواهر، بيروت: دارالاندلس.
- مشار، خانبايا؛ (١٣٥٧ش). فهرست كتابهاى چاپى فارسى؛ تهران: بنگاه ترجمه و نشر كتاب.
- ناجى، هلال (١٤١٩ق)، الفارق بين المصنف و السارق، قاهره: عالم الكتب.
- Second, Tome(1884). *Les Manuscrits Arabes De L'Escorial*, vol.1, Paris: Ernest Leroux.

- ابن العماد العكرى، ابوالفلاح (١٤١٩ق)، شذرات الذهب فى أخبار من ذهب، تحقيق: عبدالباقر الارناؤوط و محمود الارناؤوط، بيروت: دار ابن كثير.
- أربرى، آرثر. ج (١٩٩٣م)، فهرس المخطوطات العربية فى مكتبة تشسترىيتى (دبلن-ايرلند)، عمان: مؤسسة آل البيت.
- إلبان سر كيس، يوسف إلبان (١٣٤٦ق)، معجم المطبوعات العربية و المعربة، مصر: مطبعة سر كيس.
- ايد، خالد الطباع (١٩٩٦م)، الإمام الحافظ جلال الدين السيوطى معلمة العلوم الإسلامية، دمشق: دارالقلم.
- بروكلمان، كارل (١٩٩٥م)، تاريخ الأدب العربى، قاهره: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- بغدادى، إسماعیل پاشا (١٤١٣ق)، هدية العارفين فى أسماء المؤلفين و آثار المصنفين، بيروت: دار الكتب العلمية.
- الجبورى، عبدالله (١٩٧٣م)، فهرس المخطوطات العربية فى مكتبة الأوقاف العامة فى بغداد، بغداد: مطبعة الإرشاد.
- حاجى خليفه، مصطفى بن عبدالله (١٤١٣ق)، كشف الظنون عن أسامى الكتب و الفنون، بيروت: دارالكتب العلمية.
- حضرتى شاهين دژ، محمد (١٣٧٨ش)، «مطالعة تطبيقى حقوق معنوى تأليف»، فصلنامه پژوهشى دانشگاه امام صادق (ع)، شماره ١٠، ص ١٥٩.
- الخازندار، احمد و ابراهيم الشيبانى، محمد (١٩٨٣م)، دليل مخطوطات السيوطى و اماكن وجودها، كويت: مكتبة ابن تيمية.
- الدروبي، سمير (١٩٨٩م)، شرح مقامات جلال الدين السيوطى، بيروت: مؤسسة الرسالة.
- زركلى، خيرالدين (١٩٩٩م)، الأعلام: قاموس تراجم لأشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربين و المستشرقين، بيروت: دارالعلم للملايين.
- سامرائى، قاسم (١٤٠٢ق)، «الفارق بين المصنف و السارق للسيوطى»، مجلة عالم الكتب: مجلد دوم، شماره چهارم.
- سخاوى، شمس الدين محمد بن عبدالرحمن (١٤١٢ق)، الضوء

